

Naised, taimed ja juurdumine maastikku

Sveta Grigorjeva

Alates Aristotelesest on taimi lääne metafüüsikas seostatud passiivse, naiseliku ja irratsionaalsega. Samas on feministlikust ja kriitilisest diskursusest lähtuvalt uuritud taimede seoseid nn naiselikkusega suhteliselt vähe, kuid juba aastakümneid tagasi püüdis prantsuse filosoof Luce Irigaray ümber mõelda-mõtestada naiste ja taimede väidetavat sümbioosi, tuginedes lill-naise kontseptsioonile. Ameerika filosoof Elaine P. Miller, inspireerituna saksa idealismist ja loodusfilosoofiast, võitleb vegetatiivse hinge ja taimse subjektsuse kontseptsioonile toetudes arusaamaga modernsest subjektist kui eelkõige millestki atomistlikust ja autonoomsest. Lugeses ilukirjanduslikke tekste, mille põhiline kese keerleb naiste taimedeks muundumise ümber (Han Kang, Anne Richter, Margaret Atwood), küsin: mida tähendab vastu hakata, muutudes tahtlikult taimeks? Novellides „Taimede uni“ („The sleep of plants“) ja „Surm maastiku läbi“ („Death by landscape“) avaneb palju laiem vaade nende metamorfooside võimalikele eesmärkidele. Väidan, et need teosed, loetuna Irigaray ja Milleri teooriate taustal, loovad pinnase tõlgendusteks, kus taimeks muundumist saab võtta uut viisi subjektsuse kehastamise radikaalse otsinguna. Ühtlasi tähendab see uute viiside leidmist suhestumiseks nii iseenda, maailma kui teistega, olgu need siis taimed, inimtaimed, kivid, loomad, mineraalid, putukad, vetikad, seened.

Märksõnad: posthumanistlik feminism, Luce Irigaray, naise subjektiivsus, Elaine Miller

Ma tahtsin saada puuks, sest puud ei kanna rinnahoidjaid. Siis oli see seotud vägivallaga [...] Ma tundsin vastikust inimliku ajalookirjutuse mehaanika vastu – mõelge sellele, kuidas inimese vaikne, võib-olla enesega rahulolev kulgemine jäetakse kõrvale, kirjeldades seda kui „sündmustevaest elu“. [...] Kabekümnenda sajandi ajaloolased ei olnud suutnud täielikult vabaneda „sünnimuse“ domineerimisest ajaloos. [...] Kuid taimede ja puude eluloos ei olnud midagi pöördelist, teedrajavat või elumuutvat. Ja seepärast pagendus ajaloost?

Sumana Roy

„Me teeme liiga palju ajalugu,“ ütleb üks Ursula Le Guini luuletusi (Le Guin, 1999, lk 27). Muidugi tekib siinkohal kohe küsimus: kes on see „me“? Kes on teinud liiga palju ajalugu ja kes on sellest johtuvalt delegeeritud ajaloos perifeeriasse, kõrvalradadele, teisejärgulisteks mitteagentseteks olenditeks-tegelasteks, kes ehk nii palju ajalugu ei tee? Lääne mõtteloos on nii naised kui taimed mänginud märkimisväärselt väikest rolli ning Le Guini mõtet edasi arendades võib väita, et just nemad eelmainitud „me“ hulka ei kuulugi. Viimasel ajal on aga

hakatud taimedele jõuliselt tähelepanu pöörama just kriitilistes diskursustes, omistades neile varem mõeldamatut agentsust-intelligentsust ja ökoloogilist olulisust, kuigi nad on varemgi figureerinud nii botaanikateatmikes, ilukirjanduslikes raamatutes kui kunstis. Praegu on huvi taimede vastu muundunud varasemaga võrreldes mastaapseks, aina enam ilmub kirjandust ning korraldatakse näitusi, kus kontseptuaalse lähtepunktina võetakse just vegetatiivset elu. Filosoofia, popkultuur ja Instagramgi on pungil punguvat rohelist pseudodžungliteks muundunud korterites meile laikimiseks ja inspireerimiseks – alanud on pöörane tagasipöördumine taimede suunas ja suunal, nn taimerenessanss. Võime ju mõelda näiteks Michael Marderi, Emanuele Coccia, Michael Pollani, Stefano Mancuso, Monica Gagliano, Val Plumwoodi jt autorite peale, kelle teoreetilist käsitusviisi saab kokkuvõtvalt iseloomustada „kriitilise taimeuuringu“ katusmõiste kaudu (Laist, 2013). Tegemist on mõtlejatega, keda huvitavad pigem suuremal kui vähemal määral just taimed ja taimne elu – kuigi nad lähenevad oma ainesele tihti vägagi erinevalt.

Taimede suurenenud kohalolu ja neile osutatav tähelepanu kõikvõimalikes vormides on nähtus, mida võib tõlgendada kui teatud laadi inimese ja enam-kui-inimeste suhete ümberhindamise protsessi „loomulikku“ jätku, mis avaldub näiteks aastakümnete eest alanud (ja siia maani jätkuva) loomade õiguste eest võitlemises. Alles hiljuti tõlgiti eesti keelde ka Tallinna Ülikooli sarjas ilmunud Merlin Sheldrake'i populaarne „Läbipõimunud elu. Kuidas seened loovad meie maailma, muudavad meie teadvust ja kujundavad meie tulevikku“, seega näib, et taimedega see renessanss ei lõppe. Eelmainitud võib seostada viimastel kümnenditel aina suuremat hoogu koguva antropotsentrismikriitika lainega, mil aina enam räägitakse enam-kui-inimeste ja inimeste kooselu võimalikkusest (Abram, 1996; Haraway, 1989, 1997, 2003; Kohn, 2013; Plumwood, 1993; Singer, 1975).

Feministlikust ja kriitilisest vaatevinklist ei ole taimede seotust naisesuse-naiselikkusega uuritud just palju – Luce Irigaray ja Hélène Cixous, mõlemad n-ö prantsuse erinevusfeministid, on siinkohal erandlikud näited (vt Cixous, 1993; Irigaray, 1992, 2016). Sellele tõigale on muu hulgas tähelepanu pööranud Poolast pärit filosoof, kriitik ja kuraator Monika Bakke (2016, lk 118), kes nendib, et mingil määral mõjutavad meid endiselt vanakreeklaste veendumused taimede näilisest passiivsusest. Bakke viitab siinkohal eeskätt Aristotelese traktaadile „De Anima“, kus eristatakse kolme liiki hierarhiliselt jagunevaid hingi, milles taimed asustavad just kõige madalamat astet. Vegetatiivne hing on küll Aristotelese

järgi omistatud kõigele elavale, kuid mõistetud eelkõige iseloomustama taimi, kes erinevalt loomadest ja inimestest on tundetud, passiivsed ja pelgalt paljunemisvõimelised. Toetudes Ameerika filosoofile Elaine P. Millerile, selgitab Bakke, et lääne filosoofid Aristotelesest Hegelini välja on pidevalt korranud meeste võrdsustamist ja analoogiat loomadega ning naiste võrdsustamist ja analoogiat taimedega nii nende tajutud aktiivsuse ja ratsionaalsuse tunnuste kui passiivsuse ja ratsionaalsuse puudumise tõttu – nii keelelise kokkuleppe kui ontoloogilise veendumusena. Sedasi võrdsustatakse naiselikkust peamiselt dekoratiivse staatuse ja/või meeste ihade objektiks olemisega, mitte ei nähta seda näiteks agentse poliitilise jõuna. (Bakke, 2016, lk 122–123) Omamaisest ilukirjandusest saab eelneva kirjeldamiseks tuua näiteks Andrus Kiviräha teose „Mees, kes teadis ussisõnu“, mille peategelane Leemet kirjeldab tegelast Hiiet kui noppimiseks kõlbmatut taime, erinevalt tema ihaobjektist Magdaleenast:

Ta oli muidugi armas ja tore ning me kohtusime sageli ja ajasime juttu, aga mul ei tekkinud kordagi soovi teda näiteks kallistada. Ta ei näinud sedamoodi välja, et teda peaks katsuma. Ta oli teist sorti. On olemas ju ka mitut liiki lilli – mõned lausa kutsuvad ennast noppima, nende igat värvi õied säravad sulle aasal vastu ning sa märkad neid ka kõige kõrgema rohu seest. [...] Aga on terve hulk selliseid taimi, mis sind mitte millegagi ei eruta. Need on kõiksugused kõrred ja putked, mida on täis terve mets. Neid ei korjata iialgi! Tunduks isegi naljakas minna koju peotäie tavalise rohuga. Mis sa sellest heinast ikka tuppä vead! Muidugi on tore, et needki taimed ilmas olemas on, sest metsaalune ei saa ju olla kaetud üksnes lilledega, aga nad ei köida su pilku. Ja Hiie oli paraku just sedasorti taim. (Kivirähk, 2013, lk 151)

Sellised misogüünsed analoogiad, mis võrdsustavad naisi taimedega – eelmainitud lõigus tehakse erisus lausa noppimist väärivate ja mitteväärivate vahel –, ei ole just harvad ei ilukirjanduses, igapäevaelus ega avalikus ruumiski, kui mõelda näiteks riigikogulase Kalle Grünthali peaminister Kaja Kallasele suunatud sedastusele „Kust sa, lilleke, siia said?“. Sestap on huvitav analüüsida tekste, milles taimede ja naiste võimalikule seotusele on lähenetud hoopis teisiti, kui seksistliku mõtlemise raamistikes tavaks.

Artikli eesmärk on jätkata alanud taimset pööret ning analüüsida kahe kirjaniku – Margaret Atwoodi ja Anne Richteri – novelle, mille protagonistideks on naised, kes muunduvad taimedeks ja maastikuks. Kuigi kõige varasemad lood naiste muundumisest taimedeks on

pärit mütoloogia vallast – eredamaiks näiteks Ovidiuse teos „Metamorfoosid“, mille ühes loos põgeneb nümf Daphne jumal Apolloni lähenemiskatsete eest naise kehast puu-kehaks muundudes –, leian, et nii Richteri kui Atwoodi tekste saab lugeda enama kui sarnaste müütide edasiarendusena. 20. ja 21. sajandi maailmas, kus lilli ja loomi ei vaadata pelgalt sümbolitena, on huvitav mõelda, mida praeguse antropotseeni päevil ja kontekstis võiks taoline metamorfoos tähendada. Selleks võtan analüüsi aluseks ja lähtepunktiks Belgiast pärit poststrukturealistliku mõtleja Luce Irigaray lill-naise ja Ameerikast pärit filosoofi Elaine P. Milleri nn taimse subjektsuse kontseptsiooni.

Selmet pelgalt osutada lääne metafüüsika problemaatilisele pärandile, eriti selle arusaamale naise(liku) seotusest looduse või maaga, on Irigaray võtnud eesmärgiks otsida võimalusi positiivselt ümber mõtestada erinevaid analoogiaid ja metafoore, mis tihti taandavad naise vaikivaks ja passiivseks mateeriaks ja mateeriasse. Erinevalt näiteks uusmaterialistlikest mõtlejast, kes tihti seavad oma teoorias sihiks pigem uute terminite loomise – Stacy Alaimo „transkorporeaalsus“, Karen Baradi „intra-aktsioon“, Donna Haraway „looduskultuur“ –, läheneb Irigaray tihti samale ainesele ja küsimustele, võttes nõuks juba olemasolevate mõistete ja neile kultuuriti omistatavate tähenduste ning sedasi ka ühiskonna sümbolse korra ümbersättestamise ja -pööramise. Kuigi tihti just essentsialismis süüdistatud, huvitab Irigarayd kehade *potentsiaalsus*, mitte aga heteropatriarhaalse maailma naiseliku-meheliku struktuuri põlistamine. Sarnaselt Irigaray otsitud arusaamaga feminiinsest, mis väljuks binaarsest vastandipaarist naiselik-mehelik, otsin siinse tekstiga teistsuguse kirjutamise võimalust – väljaspool akadeemilise ja kõnekeele lihtsat vastandust. Miller näeb teksti kui vegetatiivset ja risoomset kasvamis-vohamist, mille tõlgendamist ei ole võimalik taandada ühele võimalikule tähendushorisonidile ja päritolule. Antud artiklit võib võtta ühe katsena viljeleda Milleri taimsest subjektsusest kantud lugemise, aga ka kirjutamise stiili, mis horisontaalse õitsemise kaudu võitleb vertikaalse ja hermeneutilise (maskuliinse) lugemisega, mis tihti püüab paljastada teose tähenduse üht „kindlat juurt“. Kuna naisi ja taimi on lääne mõtte- ja ajaloo kujutatud peamiselt teatud laadi (ebatäielike) subjektidena-subjektsustena, tingib see nende näilise puudumise. Tekib küsimus, kas teatud kirjutiste (näiteks Irigaray ja Milleri teooria) ja nende pakutavate meetodite-mõtete kaudu saab sedasama filosoofiat, ajalookirjutisi, ilukirjandust ja elu ennastki lugeda, kogeda ning luua hoopis teisiti, kui seni seda suuremalt jaolt on tehtud.

Taimse subjektiivsuse poole

Kuna ajalugu on enamasti inimese, eelkõige tema tegude nägu, on enam-kui-inimese keskkond muudetud seeläbi nähtamatuks. Sestap on viimase aastakümne antropotsentrismikriitika suunanud valgusvihku seni suuresti nähtamatuks jäänud maailma(d) ning meie suhte sellega, rõhutades sedasi inimkonna tegevuse ja sotsiaalsete valikute otseseid ökoloogilisi tagajärgi. Tihtipeale kaasneb sellega „inimese“ ja „looduse“ jäiga eristamise kriitika – nii kväärteoreetikud kui ka posthumanistlikud, uusmaterialistlikud ja ökofeministlikud mõtlejad leiavad just kartesiaanlike dualismide ületamise näol võimaluse teistsuguseks suhestumiseks inimese ja enam-kui-inimese maailma(de) vahel.

„Enam-kui-inimene“ on fenomenoloog ja süvaökoloog David Abrami (1996) vermitud ja välja käidud mõistekooslus, mis viitab n-ö maise looduse, näiteks taimede, loomade, mineraalide, seente ja mulla, ning inimese intiimsele seotusele. Praeguseks on saanud see ökoloogilise liikumise, aktivistide, teadlaste ja kunstnike poolt laialdaselt kasutatavaks mõisteks. Elaine P. Milleri raamat „Vegetatiivne hing: loodusfilosoofiast subjektsuseni feminiinses“ („The vegetative soul: From philosophy of nature to subjectivity in the feminine“, 2002) näitab aga, kuidas tänaseks levinud inimese kui eneseküllase ja teiste üle kõrguva modernse subjekti kriitika üks allikaid peitub muu hulgas saksa idealismi ja romantismi esindajate – Kanti, Goethe, Hegeli, Hölderlini ja Nietzsche – tekstides. Näitlikustan nende autorite teoste lähilugemise kaudu, kuidas 19. sajandi loodusfilosoofid ja -poeetid olid huvitatud taimede elu uurimisest kui ühest võimalikust alternatiivist domineerivale reduktsionistlikule arusaamale orgaanilisest (*organicity*), luues sedasi pinnase vaidlustamiseks ideed inimesest kui loodusest eraldatud, atomistlikust ja autonoomsest olendist, mis vastukaaluks konkurentsile ja eraldatusele rõhutab hoopis vastastikust sõltuvust, haavatavust ning pidevat muundumist.

Miller, nagu mitmed teised dekoloniaalsed ja feministlikud kriitikud, arendab „Vegetatiivse hingega“ valgustusajastu atomismile alternatiivset subjektsust ning eelkõige Kanti ja Goethet järgides väidab, et läänes on subjekti mõistet kujundatud keha ehk „organismi“ (loomaloomse) vormi järgi(des), mis on eraldiseisev, terviklik ja suletud. Taime iseloomustab aga hoopis „alaline teisesus“, tal-sel puudub range identiteet, ta on hajutatud, juurdunud, mitmes kohas korraga eksisteeriv, ning pealegi on raske, kui mitte lausa võimatu tuvastada – erinevalt loomast – taime kui isendit/indiviidi, sest pole teada, kus ta täpselt algab ja kus-kuhu lõpeb

(Miller, 2002, lk 7–9). Seejuures on Miller mõiste „vegetatiivne hing“ üle võtnud Aristoteleselt, kuid tema näeb selles eelkõige radikaalset vastandust arusaamale „organismist“ kui millestki autonoomsest, terviklikust ja kindlalt piiritletust. Taime individuaatsioon, väidab autor, on palju vähem ette määratud, selle keha ja muundumine ei ole kunagi täpselt ette teada, tal on alati rohkem kui üks avaus, mis tähendab, et ta on avatud ettearvamatusse. Võimatu on ennustada, milline taim lõpuks välja näeb ja milliseks ta kasvab: kui suur, pikk, lõpsakas ta tuleb, kas ja kui palju vilju ta kannab. (Miller, 2002, lk 11–12)

Mind intrigeerib Milleri raamatu üks eesmärke, nn taimse subjektsuse ellukutsumine ja võimestamine, mille kaudu autor teadlikult lähendab inimest taimega-taimele ja taolisele mõtlemisele/olemisele, ka teatud lugemise ja kirjutamise viisile, töödeldes ja pöörates ümber levinud negatiivse arusaama taimestunud inimesest kui eelkõige kellestki passiivsest. Kuigi saksa idealism jääb subjekti ülimuslikkusele põhinevaks metafüüsiliseks süsteemiks, möönab Miller (2002, lk 189), et selle subjektsuse vormil on siiski üsna vähe ühist Descartesi ja Hobbesi atomistliku subjektiga. Seetõttu töötavad autori pakutud vegetatiivne hing ja taim(s)e subjektsus laias laastus alternatiivina arusaamale muust maailmast eraldatud isest kestas, mis on modernse filosoofia üks juhtmotive, kui mõelda näiteks eelmainitud Descartesi mõtleva mina, aga ka Leibnizi akendeta monaadi või Kanti enda teadmise subjekti peale. Nende mõtlejate pärandiga elame tegelikult praegugi – palju hilisem sellesama mõtlemise pikendusena esile kerkinud eneseküllane indiviid moodustab põhjapaneva baasi sellest, kuidas me inimestena ka tänapäeval lääne neoliberaalses maailmas end tihti kogeme ja tunne(ta)me. Miller alustab uue subjektsuse mõtteviisi otsinguid, uurides taimede funktsiooni ja rolli küll Kanti, Goethe, Hölderlini, Hegeli ja isegi Nietzsche teostes, kuid lõpetab „vegetatiivse hinge“ määratlusega, nagu see ilmneb Belgiast pärit prantsuse filosoofi Irigaray mõtlemises naistest ja taimedest ning kohati ka Gilles Deleuze'i ja Félix Guattari arusaamast risoomist.

Irigaray on mõtleja, kelle jaoks lääne metafüüsika ja filosoofia ümbermõtestamine peab lähtuma just soolisest erinevusest, teda huvitab võimalus väljuda maskuliinse subjektipositsiooni sätestatud jäikadest arusaamadest nii meeste kui naiste kohta. Inimesed ja nende seksuaalsus pole autori jaoks staatilised, vaid avatud lõpmatule muundumisele. Seda ilmestab ta näiteks raamatus „Ma armastan – sinule“ („J'aime à toi“, 1992), nentides, et seksuaalsed erinevused on inimest takistav tegur (Irigaray, 2016, lk 21). Leian Irigaray sarnaselt, et inimkond tegelikult ei tea, milline mees ja naine seksuaalsest erinevusest vabana

võiks olla ja välja näha. Samuti on intrigeeriv, et binaarsusest vabanemine, sooliste piiride lahtilugistamise üks eeldusi, peitub naiseliku subjekti määratlemises, mis ei põhine identsuse/samasuse printsübil. Kuna taimi on juba kord lääne filosoofias ja kultuuriloos seostatud pigem passiivse, feminiinse ja irratsionaalsega, siis selmet seda vaidlustada, proovib Irigaray ümber mõtestada naiste ja taimede väidetavat sümbioosi ja seotust, seda eelkõige lill-naise mõiste läbi. Autori jaoks on nimelt vahe, kas „lilleks“ määrab ja sellena määratleb naist mees, mehe pilk ja patriarhaalsus või seda teeb naine ise:

Kas sa tahad minust lille teha? Mul on ka juured ja nendest saaksin õitseda. Maa, vesi, õhk ja tuli on ka minu sünniõigus. Miks neid hüljata, lasta sul need omastada, siis mulle tagasi anda. Miks otsida ekstaasi sinu maailmast, kui ma juba elan mujal. [...] Enne kui ma sind tundsin, olin ma juba lill. Kas ma pean selle unustama, et saada sinu lilleks? (Irigaray, 1992, lk 34)

Huvitav on Irigaray lähenemise juures see, mida ta taotleb lill-naise metafoori kaudu just passiivsust silmas pidades. Naised on tema sõnul olnud ajalooliselt skisofreenilises positsioonis, olles samaaegselt nii ajaloo sees kui sellest väljas, jagades taimedega seeläbi teatud sarnasust. Küsimus ei ole aga selles, kuidas tuua naised nende taimedega võrdsustavast sümbioosist välja „passiivsest aktiivsesse“ ehk siis jättes taimed – taimesuse endas ja enda taimesuse – maha ning liikuda meestega ajaloolises mõttes võrdse(ma)le positsioonile. Erinevalt võrdsusfeministidest ei leia Irigaray, et naised peavad end välja juurima kujuteldavast passiivsest seisakust ja end nn dünaamilisteks poliitilisteks agentideks justkui sirgeks (*erect*) püsti tõmbama.

Eelkirjeldatud viisil võimaldub naistele küll autonoomne identiteet, kuid seda suuresti tänu assimileerumisele maskuliinse subjektkäsitlusega – nagu fallogotsentrism seda ette näeb (Zhang, 2018, lk 255–256). Irigaray lükkab sedasi tagasi feministliku võrdõiguslikkuse ambitsiooni, kui see ei alusta mehekesksete parameetrite küsimärgistamisest, põhjendades seda sellega, et soov olla meestega võrdne ei tähenda mitte domineerimissuhete struktuuri muutumist-muutmist, vaid pikemas perspektiivis ikkagi naiste osalemist patriarhaadi ja sellest johtuva vägivalla taastootmismehhanismides ja -struktuurides (*ibid.*, lk 257). Irigaray lill-naine ja selle otsitav passiivsus ei oleks sel juhul osa aktiivse-passiivse vastanduse paarist, vaid tähistaks hoopis teistsugust maailmas olemist, teistsugust suhet nii üksteise, looduse kui muu meid ümbritsevaga. Naiselik/feminiinne, mille otsinguil Irigaray on, tähistab selle veel tundmata ja vormumata-vormimata võrseid, asudes sedasi patriarhaalse maailma sätestatud

dihhotoomsest mõtlemisest väljaspool. Feminiinset tuleks siin mõista mitte kui pelka vastandust maskuliinsele ja tingitust sellest, vaid kui uutmoodi potentsiaali, avanemist teistsugusele, erinevusele ja erinevale maailmas olemisele, seda nii naistele, meestele kui näiteks jäikade sookategoriate alla mittekuuluvatele inimestele ja mitteinimestele. Irigaray lill-naise kontseptsioon ning Milleri vegetatiivne hing evivad sedasi võimalust teistsuguse subjektsuse sünniks – sellise, mis põhineb alatisel teisesusel.

Kui naine määratleb end taimena ja/või muundab end taimeks

Mind huvitavad ilukirjanduslikud teosed, milles naine/naisprotagonist end ise taim(s)ena määratleb. Kuigi siinne artikkel keerleb eelkõige lääne filosoofia ja selle pärandi ümber, pean oluliseks mainida-märkida ka hoopis teisest kultuuriruumist pärit teost, sest selle suuremahulisem retseptsioon sai võimalikuks just teose tõlkimisel inglise keelde. Samuti võimaldab teose arvustamise teatud tendentside äramärkimine vajalikku lähtestust ja raami sellele järgnevale uurimusele, mille keskmes on naiste muundumine taimedeks-taimseks ilukirjanduses.

Praeguseks vast kõige kuulsam teos, mis räägib ühe naise muundumisest taimeks, on ilmunud Lõuna-Koreast pärit autori Han Kangi sulest. „Taimetoitlane“ sai lisaks kõrgele tunnustusele (Booker Internationali auhind) kohati ambivalentse retseptsiooni osaliseks, nimelt peategelase „taimeks muutumises-muundumises“ nähti tihti ühe naise vabatahtlikku allaandmist ja surmaminekut (Zhang, 2021). Samuti loetakse teosest tihti välja, et selle protagonisti taimeks muundumise soovi kannustab just põgenemine naistevihkamise ja seksuaalse vägivalla eest. Näiteks väidab teoreetik ja kirjanik Catriona Sandilands intervjuus Olga Cielemecka, et Yeong-hye „taimestumisest“ on võimalik välja lugeda võimsat ja empaatilist reaktsiooni süsteemsele vägivallale, mida ta kogeb nii juhusliku igapäevase argiseksismi tasandil kui ka oma partnerite poolt isiklikus elus:

Ta otsustab eetilistel põhjustel, et soovib lõpetada liha söömise: ta soovib lõpetada osalemise loomade kehade ainevahetuses. Romaani lõpuks lõpetab ta söömise täielikult, nii et ta ei osale enam *kellegi* ainevahetuses. Ta tahab lihtsalt fotosünteesida: *olla* üks taimedest, kellega ta samastub tugevalt ning kellega ta on oma tavalisuses ja nähtamatuses samastastatud ja seksualiseeritud. Tema soov saada taimeks on üliempaatileine vastus tema arusaamale, kuidas loomi, taimi ja naisi koheldakse karnokapitalismi kontekstis ühtmoodi. (Cielemecka & Szczygielska, 2019)

Leian, et on üpris raske oponentida Sandilandsi analüüsile, sest nõustun ka ise sellega suuresti: teose protagonist muundub taimeks eelkõige võimest samastuda taimedega ja tunda nende suhtes empaatiat ning see on peamiselt tingitud teda tihtipeale saatvast misogüünias ja seksuaalvägivallast. Küll aga leian, et taoline lugemine on ühedimensiooniline ning kohati lihtsustav, sestap püüan teiste ilukirjanduslike tekstide najal näitlikustada teistsugust arusaamist – sellist, kus naine muutub taim(s)eks mitte *reaktsioonina*, vaid eelkõige iseenda soovist lähtuva teistsuguse subjektsuse otsingu tulemusena. Kuna nii Milleri välja pakutud vegetatiivse hinge / taimse subjektsuse otsingute kontseptsioon kui Irigaray lill-naine saavad siin abiks olla, uurin järgnevalt, kas nende pakutud hajutatud, mitmekordne, muutustele ja teisesusele aldis taim(n)e subjektsus, vastandina modernsele suletud ja eneseküllasele, saab olla üks võimalikke viise lugeda ja analüüsida ilukirjanduslikke tekste, mille tegevustik keerleb naiste taim(s)eks ja/või maastikuks muundumise ümber.

Lugedes Anne Richteri „Taimede und“ („The sleep of plants“), kus naine just abiellumise eel muundub lõplikult taimeks, ja Margaret Atwoodi „Surma maastiku läbi“ („Death by landscape“), kus tütarlaps ei taha laagrist tagasi minna ei oma pere ega poiss-sõbra juurde, muundudes seetõttu maastikuks, avaneb siiski laiem vaade naiste muundumis(t)e taustale. Kuna tegu ei ole pelgalt põgenemisega „passiivsesse“ oleskellu, tekitab see üpris provokatiivse küsimuse: kas taim(s)eks muundumise soovis võiks näha mitte niivõrd inimeseks olemise lõpu ehk surma poole püüdlumise, vaid hoopis *teatud laadi, teatud subjektsuse(s)* elamise-olemise lõpetamise katset? Püüan järgnevalt näidata, et taoline metamorfoos pruugib tõukuda hoopis teistsugusest viisist otsida võimalusi maailmas olemise ja end ümbritseva tajumiseks – seega, taim(s)eks ei „sunni“ ega määratle teda teose meesprotagonistid (ja nende tegevus), vaid naine ise.

Richteri sensuaalne poorsus

Anne Richter (1939) on Belgiast pärit kirjanik, toimetaja ja fantaasiažanri uurija. Tema esimene kogumik „Le fourmi a fait le coup“ on kirjutatud 15-aastaselt ja tõlgitud Alice B. Toklase poolt. Kuigi ta on võitnud kogumikega kõikvõimalikke auhindu (Prix Franz De Wever, Prix Félix Denayer, Prix du Parlement ja Prix Robert Duterme), ei ole ta sellest sõltumata väga tuntud. „Taimede uni“ („Un sommeil de plante“) avaldati esimest korda tema kogumikus „Les locataires“ aastal 1967, inglise keeles saab seda lugeda Ann ja Jeff

Vandermeeri koostatud feministliku spekulatiivse ilukirjanduse antoloogias „Revolutsiooni õed“ („Sisters of the revolution“, 2015, lk 131–136). Richter keskendub sageli oma töös naise ja teiste inimeste vahel tekkivatele suhetele, aga ka suhetele oma keha, looduse või teda ümbritsevate objektidega.

Novell „Taimede uni“ on väga lühike ja üpris kummaline tekst, mis algab sõnadega „Ta elas nagu taim. Tema elurütmid olid pigem taimsed kui inimlikud. Ta oli aldis aeg-ajalt aeglaselt unne suikuma; jäädes passiivseks, liikumatuks, käed põlvedel risti, pea kergelt kallutatud ühe öla poole, vaadates otse enda ette“ (Rivhter, 1939, lk 131). Kui selle novelli sisu peaks lihtsustatult kokku võtma, oleks tegevuse kulg järgmine: naine tunneb end taimena, elab tähelepanelikku vaikelu, kohtab siis noormeest, kihlub ning muundub päriselt taimeks, istutades end mulda ümber ja lüües õitsele. Pärast seda katkestab noormees kihluse ja leiab teise naise, kuid (!) võtab taimeks muundunud nais-taime tema nõusolekul oma uude koju kaasa ning istutab ta oma koduõue, kus too puhkeb veel rohkem õide.

Novelli pikkus ja selles aset leidvad sündmused on omavahel justkui oksüümoronlikus pinges, sest protagonist kõneleb pea kõikjal oma sisemonoloogides ja peamiselt just vaikelu kirjelduste vahepeal, et tunneb end aegluses ja liikumatuses hästi, mis aga vastandub novelli enda hektilisele sündmuste käigule. Kuigi tekst on üsna lühike, ei mõju ta ometigi kiirena ning surub lugemisele, eelkõige Richteri lausetasandi stiilivõtete tõttu, peale pigem aeglase tempo:

Kardinate vahele eksinud mesilane ronis kannatlikult, peatus, kogus jõudu edasiseks. Mesilane kükitas lühidalt, enne kui ta uuesti teele asus; noor naine ootas hetke, mil putukas kukub, korraga soovides ja kartes seda, samastudes selle olendi viletsusega, nii et peopesad niisked. Või jälgis ta täpset tolmutpilvede keerlemist valguses, riidekapi ja vaiba vahel, leides salajast rahu nende pidevas liikumises. Ta järgnes veepiiskade liuglemisele mööda halli klaasi alla, või libises ta ühte oma pikaleveninud ahastusse, mis ei ohustanud kunagi tema elu ning mida ta näis naudingu pärast pikendavat, naastes sellest kiirustamata, silmad avali, nahal sinine varjund, nagu oleks ta koopast väljudes valgusest pimestatud. (Richter, 1939, lk 131–132)

Eelnev lõik näitlikustab protagonististi kummalise, detailitäpse, uneleva, voolava ning poorse enesetajumist. Meile justkui maalitaks tilkuva akvarelliga pilti naisest, kelle subjektsus on mitmekordne, hajutatud ja avatud; iga järgnev lause justkui venitab naise „endast

välja“ teistele olenditele, atmosfäärile, tujudele, energiatele – naine „ei lõppe“ seal, kus ta justkui lõppema peaks. Loo jutustamise viis tekitab tunde, et tegelane ei ole piiritletud oma nahaga, vaid pigem kandub, reisib, venib, liugleb ja libiseb mööda ja üle teiste kehade, materjalide ning mateeria, olgu tegu mesilase, tolmupilve või veetilgaga. See, kuidas mesilase jälgimisest, putuka „viletsale“ teekonnale kaasaelamisest, kandub mesilase vaevus naise enda kehale üle, materialiseerudes higipiiskadena tema kätel; kuidas jälgides pikkamisi veepiiskade liuglemist, liugleb naine sealt edasi juba oma sise- või kõrvalilma, meile tundmata liminaalsesse tsooni, naastes siis sealt justkui meelte siseilma-teispoolisusest, illustreerib naise enese piiride ja enese tajumise poorsust. Naine justkui nõretaks end laiali või, vastupidi, imab käsnana end ümbritsevat vähehaaval sisse.

Richteri protagonist on naine, kelle maailmas-olemist iseloomustab aeglustatud olek ning sellest tulenev teatud enese- ja teisetajumise intensiivsus, seda ka kõige olmelisemas olukorras, kas või pelgalt istudes toolil ja näiliselt justkui mitte midagi rohkemat tehes. Võimalik, et järgmist lõiku lugedes kuuleb ehk selle teksti lugeja irigaraylikku „miks otsida ekstaasi sinu maailmast, kui ma juba elan mujal?“ pehmet kaja:

Ta vajus täielikku üksindusse, ümbritsedes end vaikuse kaitsevalliga. Nendel hetkedel olid tema mõtted ebamäärased, kuid järgisid siiski täpset rada. Ämbliku kannatlikkusega sundis ta end poolsuletud silmalaugude tagant ootamatult tabama asju, nagu ta tundis, et need olema peavad. See nõudis täielikku liikumatust, rasket keskendumise püüdlust. Hoolikalt kordas ta igapäevaseid sõnu, kuni need kaotasid oma tavapärase tähenduse. *Lusikas, lusikas*, ütles ta, pehmelt ja kangekaelselt. Ta lihvis seda sõna, käsitledes seda peaaegu et hajameelselt, kuid hoolitsedes selle eest, et seda kohelda võimalikult lugupidavalt, mitte kunagi pidades silmas ja nähes ainult selle kasulikkust. Vähehaaval kaotas sõna igasuguse konsistentsi. Seejärel algas kellasepa hoolikas töö. Ta jätkas ettevaatlikult, nõretas sõna, hingates aeglaselt selle uuele elule. Mõnikord nägi ta, kuidas see ümber pöördub, uuesti jalule tõuseb; siis avastas ta täitsa uue tähenduse. Ta nimetas seda sõnade lahtiriitamiseks. (Richter, 1939, lk 132)

Kuigi tekstis on naise lõpliku transformatsiooni katalüsaatoriks saanud just kihlus ehk seda on võimalik pidada teatud vastuhakuks teda eesootavale sooliselt ja patriarhaalselt reglementeeritud elule – seegi tõlgendus on mu arvates õigustatud –, raskendab loo lõpp sellise lugemise totaalsust ja lõplikkust. Autor seob tihti oma loodud fantastilise reaalsuse just

soolisest aspektist tuleneva omapära ja tundlikkusega – viitab kriitik Agnieszka Loskagi sellele, kui tsiteerib autorit ennast: „Naistel ... on võime rääkida teisiti. Neil on privileeg mõelda teisiti kui mõistusega: nad kasutavad oma keha, oma instinkte, oma mälestusi või seda tundmatut, mida me oleme nõustunud kutsuma hingeks“ (Loska, 2020, lk 226) –, kuid näides taastootvat binaarset soolist mudelit, pakub novelli lõpp ise mehe ja naise omavahelisele suhtele hoopis kummalisema ja kväärilikuma lahenduse. Nimelt võtab naise endine kihlatu nüüdseks taimeks moondunud protagonistiga tema nõusolekul oma uude ellu kaasa, leppides sedasi tolle transformatsiooni ja uue maailmas olemise viisi ja subjektsusega. Samuti ei saa tingimata väita, et just kihlus on see, mis peategelast tingimata õnnetuks teeb, sest juba novelli alguses tehakse lugejale selgeks, et naise kalduvus melanhoolsusele ja sensuaalsele maailmas olemasolemise viisile on tingitud pigem teda üleüldiselt masendavast miljööst ja ühiskonnast, milles ta elama ja olema peab, mitte niivõrd tema kihlatust. Suhet saab seega lugeda küll naise taimestumise üheks mõjusamaks aktseleeraatoriks ja võimendiks, aga siiski mitte tolle taimeks muundumise esmaseks põhjuseks, sest tuletagem meelde – juba teksti alguses on öeldud, et „ta elas nagu taim“.

Eeltoodut arvestades leian, et teatud mõttes ei ole selle loo keskseks teljeks niivõrd ühe naise põgenemine mehe ja kihluse eest, kui võrd ühe naise enese ja teda ümbritseva tajumise, tema teatud laadi subjektsuse järkjärguline intensiivistumine. Lugeja ette laotatakse vähehaaval end taimena tajuv ja oma taimsuse kütkes olev naine, kes fantastilise transformatsiooni teel puhkeb lõpuks totaalselt õide iseendale seatud tingimustel. Mis veelgi kõnekam, meesprotagonist, kuigi esmalt toimuva tõttu kurb ja segaduses, leiab endas hoopis jõu teistsuguseks suhteks ja suhestumiseks oma endise kihlatu ja nüüdse taim-naisega. Kuigi see võib näida ennatlikuna, on minu arvates novelli lõppu võimalik käsitada ka kärg-kväärsuhtena nais-taime, mehe ja tema uue kihlatu vahel, mille all ei pea ma tingimata kolme erinevat subjekti kvääriks ega nende omavahelist suhet näiteks polüamoorseks, olgugi et lugejana leian, et Richteri tekst on piisavalt ambivalentne ka selliseks tõlgendamiseks. Kuna taimeks muundunud naist – Milleri ja Irigaray teooriat rakendades – ei ole enam võimalik pidada pelgalt passiivseks objektiks teiste seas, mida justkui pagasina uude suhtesse kaasa võtta, vaid nais-taimes on võimalik näha teistsuguse subjektsusega olendit (kes oma nõusolekul tuleb kaasa), saab loo lõppu käsitada ühe heteronormatiivse suhte nihestamise katsena: suhtena, kus kväär ei tähenda tingimata seksuaalset ega isegi romantilist kooselu,

vaid kummalisemat ja teist laadi tähenduslikku ning intiimset kooseksisteerimist-seotust, selle üht võimalust erinevate subjektsuste vahel.

Atwoodi vihjeline maastik

Kui Richteri tekstis leiab lõpuks aset fantastiline ümberkehastumine naisest taimeks, siis Kanadast pärit tuntud-tunnustatud kirjaniku Margaret Atwoodi „Surm läbi maastiku“ jätab ühe naise transformatsiooni ikkagi lugeja enda interpreteerida, sest otsesest ja selgelt „muundust“ ja vastust lugu ei paku. Ometigi antakse tekstis mitmes kohas, eriti lõpus, siiski mõista: „Kes teab, kui palju puid oli sellel kaljul vahetult enne Lucy kadumist? Kes loendas? Võib-olla oli veel üks, pärast seda?“ (Atwood, 1991, lk 129). Nii on Atwoodi novell sümbolismi täis pikitud psühholoogiline müsteerium, mille lugu leiab aset mitmes pingeväljas korraga. Tütarlastest naisteks sirgivate peategelaste omavaheline suhtlus suvelaagrites koosveedetud aja jooksul; neidude diametraalne erinevus, ometigi – ka nimed Lois ja Lucy viitavad sellele – nende enese tajumise poorsus nii teineteise kui neid ümbritseva suhtes; teise maailmasõja järgne periood ning sellele järgnev sotsiaalne reglementeeritus ja atmosfäär (patriarhaalsus, suhted vanematega); suhestumine Kanada koloniaalpärandiga (laagris põlismaalasteks kehastumine ja soov pöörduda „primitiivsema“ elu juurde); kultuuri ja looduse ja/või tsiviliseeritud ja metsiku vastandamine ja/või nende kattuvused – need on vaid mõned üksikud näited teose mitmekihilisusest.

Jutustus on kirjutatud Loisi perspektiivist, kes on nüüd keskealine naine ning elab üksi, sest lapsed on täiskasvanud ja abikaasa surnud. Kohe esimesel leheküljel saab lugejale teatavaks ka tegelase maastikumaalide lembus ja nende suur hulk tema uues korteris, milles ta tajub end tänu oma uuele turvasüsteemile kaitstuna, tundes kergendust, et ei pea loomade või kummalise müra pärast muretsema (lk 127). Looduse üheks taltsaks vormiks saab pidada ka Loisi korteri seinu raamivaid maastikumaale, mis on justkui ainsaks „looduseks“ – selle simulatsiooniks –, mis on tema uues kodus lubatud. Ometigi saab tajutavaks Loisi kummaline kinnisidee nendesamade maalide suhtes ning novelli lõpus saab lugeja ka teada põhjuse: Lucy kaob Loisiga suvelaagris märke jalutades ühel päeval rõõmsa (!) karje saatel ära. Lucy justkui haihtub õhku, jättes Loisi sedasi endalt ülejäänud elu küsima, mis ikkagi tol päeval juhtus ning kas tema elu olnuks selle ärahoidmisel kujunenud hoopis teistsuguseks:

Ta vaevalt mäletab nüüd end sünnitamas oma kahte poega, neid beebidena põetamas; suudab vaevalt meenutada abiellumist või seda, milline Rob välja nägi.

Isegi tollal ei tundnud ta, nagu oleks ta täielikult kohal. Ta oli tihti väsinud, nagu oleks ta elanud mitte ühte, vaid kahte: oma elu ja teist, varjulist, mis hõljus tema ümber ja ei lasknud ennast realiseerida, elu, mis oleks juhtunud, kui Lucy ei oleks astunud kõrvale ja kadunud ajast välja. (Atwood, 1991, lk 127–128)

Kuigi Atwoodi novell on juba oma pikkuse tõttu mitmeid kordi keerulisema struktuuri ja ambivalentsema tööriistakastiga kui Richteri oma, läbivad kahte novelli teatud sarnasus ja kohati üks ühele kattuvad motiivid-motivatsioonid naiste transformeerumisel taim(s)eks ja/või maastikuks. Atwood, sarnaselt Richteriga, viitab ka oma tekstis patriarhaalsele maailmakorrale, millega teose protagonist Lucy kaasa minna ei soovi. Tekstis on viiteid nii poiss-sõbrale kui ka uuele ebameeldivale kasuisale, sestap ei saa välistada, et ka nemad on põhjus, miks tüdruk ei taha laagrist tagasi koju pöörduda, muundudes lõpuks maastikuks (lk 116).

Üks huvitavamaid liine novellis on aga naiste sotsialiseerimine, nimelt see, kuidas ja milliseks tüdrukuid laagris kasvatatakse. Lois, kes erinevalt Lucyst läheb laagri pakutava reeglistiku-sotsialiseeritusega kergemini kaasa ning on sellest rohkem vaimustuses, leiab ka keskeas olles, et ta tunneks tänaval ära nood naised, kes on taolistes laagrites käinud, sest nende seisang ja kõnnak on kindlad ja jalaasend justkui välja mõõdetud, täpne ja paigas, ning käepigistuskki tugev (lk 130). Sotsialiseerimise näiteks on ka üks viimastest laagrisündmustest, enne Lucy lõplikku kadumist, kus üks laagriülem, kehastudes lastega koos põlismaalaseks, valmistab neid „pealikuna“ ette järgmist retoorikat kasutades: „Pidage head sõda, mu vaprad, ja korjake palju peanahkasid (skalpe). See on veel üks osa nende teesklustest: et nad on poisid ja verejanulised“ (lk 118). Atwoodi novell on täis dualistliku mõtlemise poolt sätestatud ja juurutatud vastandusi (metsik/tsiviliseeritud, mehelik/naiselik, mehelik naine / naiselik naine jms) eelkõige kui teatud fenomenide mittekriitilisi kirjeldusi, suunates sedasi lugejaid vaid vihjamisi nende ületamise katseile.

Kuna Atwoodi meetod on *näidata*, siis ta eelkõige näitabki, kuidas näiteks Loisile on meeltnööda laagris viljeleva tegevustiku ja sellega teatud subjektsuse pakkumine ning kuidas Lucy on selles osas justkui võõrkeha. Samuti näitab autor, kuidas Lucy vastandub oma sõbrannale pideva muutumise-muundumisega ja sellele altiks olemisega, sest suvest suvve on tal laagrisse tulles – erinevalt Louisist, kes on enda sõnul kogu aeg staatiline – alati midagi teisiti või uut, mis väljendub kas tema välimuses, muutunud energias, suhtestaatuses, kolimises teise kohta, seksuaalses tärkamises või alanud menstruatsioon. Lucy räägib oma

kadumisele eelneval ööl sõbrannale välja, et ei taha koju tagasi pöörduda ja et võimalusel jääks ta saarele edasi, ning juba järgmisel päeval ta kaobki maastikku / muundub maastikuks. Nagu Richteri tekstis, võib siin märgata just naise enda võimet kutsuda esile muutumist – tema avatud, muundumisele alti oleku intensiivistumist ja oma soovi selget sõnastamist.

Novelli lõpus leiab ka Loisi endaga aset üks pöördeline sündmus ja transformatsioon, nimelt tunneb ta oma seinte peal rippuvates maastikumaalides ära kadunud Lucy, kuuldes üks hetk maale vaadates uuesti seda rõõmsat hüüet, mille saatel sõbranna kunagi kaduma läks, kuid ta ei näe teda inimesena. Vaadates maale, näeb ta oma kunagist sõbrannat roosa kivise kalju taga varjus olevas kiviklibus, ja kiviklibuna, seevastu selles, mis on omakorda selle kalju taga varjus, näeb ta teda kollase sügisese metsa jõe kaldal ümberpööratud kanuu all, samuti puuna, mida pole võimalik teiste puude tõttu näha, sest: „isegi kui saaksid jalutada pildi sisse ja leiaksid selle puu, oleks see vale puu, sest õige puu oleks sellest kaugemal“ (lk 129).

Viis, kuidas Lois Lucy nägemist kirjeldab, on teatud mõttes sarnane Richteri protagonistis enesemääratluse ja tajumisega novelli alguses: subjektsus on laiali laotatud, venitatud, harali ja mitmekordne, ning kuigi Lucy ei ole enam maailmas olemas, vihjab Atwood, et teda pole olemas eelkõige just endasse suletud, eraldiseisva ja atomistliku subjektina. Kuna Loiski tunneb ta nüüd ära „laiali laotatuna“, on nende mõlemaga aset leidnud sarnane metamorfoos. Atwood justkui vihjaks, et „surm maastiku läbi“ ei pruugi olla surm inimese mõistes, sest muundudes üheks osaks maastikust, saab sellega läbi vaid teatud maailmas olemise viis ja/või olek, mida võiks nimetada „inimeseks ja/või inimesesuseks“, ja algab hoopis teine, mida me võiks nimetada näiteks taim(s)eks: „Kuid surnud inimene on keha; keha hõivab ruumi, see eksisteerib kuskil. Sa saad seda vaadata; paned selle kasti ja matad selle maha, ja siis on see kast maas. Kuid Lucy pole kasti või maa sees. Sest ta on määramatus kohas, ta võib olla ükskõik kus“ (lk 128). Ameerika kirjanik Elvia Wilk sedastab Atwoodi novellist inspireeritud samanimelises raamatus:

Võiks arvata, et taimeks saamine tähendab inimesest vähemaks muutumist, agentsusest loobumist, enese liikumatuks muutmist, edasiliikumise lõpetamist. Kuid edasi liikumine pole tegelikult toimunud. Maastikust väljumine ja selle kallal tegutsemine pole tegelikult toimunud. Seetõttu võiks enese juurdumist ja maastiku osaks saamist käsitada kui raevukat elule nõudmist. See ei pruugi olla sama elu, mis oli, aga see on elu. (Wilk, 2022, lk 23–24)

Juurdumisest maastikku, muundudes maastikuks

Ei Atwoodi ega Richteri teos pole kirjutatud tänapäeva mõistes postantropotsentrilise või nn teadliku antropotseeni ajastut silmas pidades, evides otsest aktivistlikku-ühiskondlikku närvi ja mõõdet. Atwood ega Richter ei paku oma novellidega mingisugust alternatiivi tänapäeva problemaatilisele, loodust ja inimest jäigalt eristavale, loodust ja selle ressursse eksploateerivale elamise viisi(de)le, ometigi on neid mõneti keeruline lugeda tänaste tõsiste probleemide kontekstist täiesti välja rebituna. Nn taimne subjektsus, vegetatiivne hing, lill-naine ja siinses artiklis näiteks toodud ilukirjanduslike lugude naiste vabatahtlik (agentne) taimestumine ja juurdumine maastikku-maastikuks vihjavad sellele, mille oleme lääne kultuuriloos otsustanud unustada – meie ettekujutus endast ja enese tajumine ratsionaalsena, suletud, ümbritsevast sõltumatute olenditena ei ole midagi iseenesestmõistetavat. Tõenäoliselt ei vii selline enese tajumise viis ja selle jätkumine meid jätkusuutlikuma ega ka imelisema-kummalisema maailmas olemiseni, maailma teistega jagamise viisi ega loomeni.

Taimne subjekt(sus) on alati *subestumises-suguluses-ühenduses-olev*, mitte kunagi aga miski, mis lihtsalt *on*, ta on laienenud hõlmama seda, mis teda ümbritseb. Protagonistid nii Atwoodi kui Richteri ilukirjandusteostes suunavad meid vastama oma sisemisele taimelisusele, teisesusele, loomaks subjekti, mis ei taju end ümbritsevast ära lõigatuna ja selle üle kõrguvana. Irigaray lill-naise mõttest-mõistest kantuna väidan, et nende teoste protagonistid määratlevad end taim(s)eks ja maastikuks *ise*. Ühelt poolt õõnestavad nende novellide tegelased neile peale surutud patriarhaalse maailma ootusi traditsioonilise „naisesuse“ suhtes, kuid taim(s)eks ei määratle neid mitte mehed, vaid mõlemad naised kutsuvad oma muundumise esile just omast tahtest. Sestap on raske näha nende metamorfooside taga pelka reaktiivsust – vastanduvat käitumist teatud binaarsetele mudelitele. Richteri ja Atwoodi kangelannad väljuvad dualistliku mõtlemise pakutavatest raamidest ja sisenevad sellesse miskisse, mida näiteks Irigaray kutsub lill-naise kontseptsiooniks, Miller vegetatiivseks hingeks / taimseks subjektsuseks.

Lääne liberaalsetes demokraatlikes riikides oleme harjunud mõtlema iseendast kui sidusast, terviklikust ja ühtsest „suletud ringist“, kuid sellisel kehalise terviklikkuse tunnetusel on fantasmagooriline mõõde. Kas hoopiski selline arusaam subjektsusest ei peaks tunduma veider, mitte näiteks Richteri või Atwoodi naistegelaste fantastilised metamorfoosid ühest olendist-olekust teise? Kui me ei mõtle endast kui singulaarsest, piiratud, ohjes ja lõpetatud aineksest, ei näe endas üksnes kindlapiirilist subjekti, vaid kui me kultiveeriks hoopis ka nn

taimset subjektsust, siis kas me lõpuks ei ulatuks-laieneks-pikeneks-ühenduks sedasi ka teistega-teisteni, nii inimeste kui enam-kui-inimestega/-ni? Kas me sedasi ei tekitaks juurde mitmesuguseid arusaamasid ja viise sellest, mida lõppkokkuvõttes tähendab olla näiteks inimene, taim, taim-inimene, inim-taim? Nii Miller, Irigaray kui ka siinsed näited ilukirjandusest viivad meid kättpidi muu hulgas just selle mõtlemise juurde.

Novellis „Avaram kui impeeriumid ja palju aeglasem“ (1975) jutustab Ursula le Guin, et ei ole olemas üksikuid taimi – olla taim on olla sama suur kui tunda kogu päeva valgust ja kogu ööd, kõiki tuuli ja tuulevaikuseid, kõiki tähti talvel ja kõiki tähti suvel korraga, omada juuri ja mitte vaenlasi, olla tervik, ei mingeid sissetunge, ei ühtegi „teist“ (lk 128–129). Kuigi taolisi tekste, milles kirjeldatakse inimeste saamist taimedeks, võib lugeda ka romantilise inimese „loodusega üheks saamise“ lugudena, ei näi mulle, et Le Guin ega teised siinses artiklis käsitletud autorid ja nende subjektid – taimed, maastikud, naised, kes muunduvad taimedeks ja maastikeks – igatseks just pastoraalset idüllit. Wilk, keda samuti paeluvad sarnase stsenaariumi ja nägemusega lood, nendib:

Inimesest taimeks saamise lugu ei räägi ümberpööramisest või tagasipöördumisest mingisse väljamõeldud loomulikku seisundisse. Selle asemel pakub see vastutötamist mis tahes kiirele tagasi-looduse-rüppe fantaasiale, mis näeb loodust eraldiseisva, püsiva, muutumatuna, passiivse, autentse ja fundamentaalselt heana. Asi pole selles, et loodus ravib välja selle, mis iganes neid tegelasi vaevab, ja et nad muutuvad siis „taas“ loomlikuks. Vastupidi, see on inimeste nägemine taimedena ja taimede nägemine inimestena, ja juba eos nende eristamise veidraks pidamine. (Wilk, 2022, lk 21)

Siinse artikli eesmärke oli luua üks ava, mis võimaldaks lugeda ilukirjanduslikke tekste, milles kirjeldatakse naiste taimedeks ja maastikuks muundumise metamorfoose kui teatud subjektsuse poole jõulist suundumist-püüdlemist. Prisma, mille läbi nii Atwoodi kui Richteri tekste artikli jaoks analüüsisin, võimaldas tõlgendada neid palju enama kui pelgalt fantastiliste muundumistena n-ö passiivsusesse ja peamiselt reaktsioonina neid ümbritsevale vägivaldale, siiski vaidlustamata, et need tekstid ei ole *ka* seda – sest nad on. Milleri väljapakutud „horisontaalse õitsemise“ käsitlus võimaldas mul lisada nende tekstide lugemisele ühe võimaliku tõlgendusvõrse. Vaatlusaluste juttude metamorfoose saab endiselt edukalt mõista kui naiste vabatahtlikku surmaminekut, aga see on vaid üks võimalus teiste seas. Siit edasi võib juba küsida, kas oleks võimalik käsitada ka näiteks lääne ajalugu ennast Milleri meetodit-

metoodikat kasutades, ning sel juhul, mis subjektsusi ja võimalikke protagoniste me sedasi seal kogema hakkaks. Äkki saab ajalookirjutisi ka Irigaray pärandist tõukudes positiivselt ümber mõtestada, näiteks naiste ja lillede subjektidest-subjektsusest lähtuvalt? Äkki jõuab sedasi üks hetk isegi *lill-ajaloomi*, mis poleks sugugi lugu, mis räägiks tingimata ainult lilledest, vaid mis hoopis võtaks neid täieõiguslike subjektidena-subjektsustena teiste täieõiguslike subjektide, näiteks loomade, seente, puude, lindude, inimeste, mineraalide kõrval? Siis võiks Le Guini „me teeme liiga palju ajalugu“ tähendada ehk hoopis midagi muud kui peamiselt sõdu, vägivalda ja inimese ülalpidamist looduse kuningana – ja siis tähendaks ka ajalukku pääsemine muu hulgas hoopis oskust mõelda-muunduda-juurduda taimeks-taimseks-maastikuks? Mis juhtuks, kui võtta seda mõtet tõsiselt – võtta seda väga tõsise hüpoteesina –, mitte pelgalt ühe naise romantilis-lüürilise sedastusena maailmas, kus seda on nii lihtne just selleks diskrediteerida?

Kasutatud allikad

- Abram, D. (1996). *The spell of the sensuous: Perception and language in a more-than-human world*. Vintage.
- Atwood, M. (1991). *Wilderness tips*. McClelland and Stewart.
- Bakke, M. (2016). *Plant research*. I. van der Tuin (Ed.), *Gender: Nature* (117–133). Macmillan Reference.
- Cielemęcka, O., & Szczygielska, M. (2019). *Thinking the feminist vegetal turn in the shadow of Douglas-firs: An interview with Catriona Sandilands*. <https://catalystjournal.org/index.php/catalyst/article/view/32863/25424>
- Cixous, H. (1993). *Three steps on the ladder of writing*. Columbia University Press.
- Haraway, D. (1989). *Primate visions: Gender, race, and nature in the world of modern science*. Routledge.
- Haraway, D. (1997). *Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan©_Meets_OncoMouse™: Feminism and technoscience*. Routledge.
- Haraway, D. (2003). *The companion species manifesto: Dogs, people, and significant otherness*. Prickly Paradigm Press.
- Irigaray, L. (1992). *Elemental passions*. Psychology Press.

- Irigaray, L. (2016). *I love to you: Sketch of a possible felicity in history*. Trans. Alison Martin. Routledge.
- Kivirähk, A. (2013). *Mees, kes teadis ussisõnu*. Eesti Keele Sihtasutus.
- Kohn, E. (2013). *How forests think: Toward an anthropology beyond the human*. University of California Press.
- Laist, R. (Ed.). (2013). *Plants and literature: Essays in critical plant studies*. Rodopi.
- Le Guin, U. (1975). *The wind's twelve quarters*. Harper & Row.
- Le Guin, U. (1999). *Sixty Odd: New poems*. Shambala.
- Loska, A. (2020). *The extraordinary feminine nature in Anne Richter's fantastic stories*. *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska, sectio FF – Philologiae* (Vol. 38, pp. 225–236). <http://dx.doi.org/10.17951/ff.2020.38.2.225-236>
- Miller, E. P. (2002). *The vegetative soul: From philosophy of nature to subjectivity in the feminine*. SUNY Press.
- Plumwood, V. (1993). *Feminism and the mastery of nature*. Routledge.
- Singer, P. (1975). *Animal liberation: A new ethic for our treatment of animals*. Avon Books.
- Vandermeer, A., & Vandermeer, J. (Eds.). (2015). *Sisters of the revolution: A feminist speculative fiction anthology*. PM Press.
- Wilk, E. (2022). *Death by landscape*. Soft Skull.
- Zhang, P. (2018). Reclaiming Luce Irigaray: Language and space of the “other”. *Linguistics and Literature Studies*, 6(5), 250–258. <http://doi.org/10.13189/lls.2018.060508>
- Zhang, C. (2021). Against man: Violence and the vegetal in Han Kang's *The Vegetarian*. *SFR A Review*, 51(3). <https://sfrareview.org/2021/07/20/against-man-violence-and-the-vegetal-in-han-kangs-the-vegetarian/>

Sveta Grigorjeva on Eesti koreograaf, tantsija, luuletaja ja kriitik. On avaldanud kaks luulekogu „kes kardab sveta grigorjevat“ (2013) ja „American beauty“ (2018). Tema lavastuste hulka kuuluvad näiteks „Rebel Body Orchestra“ (2017), „TEKHNE“ (2020) ja „FAKERZ“ (2021). Kunstnikuna huvitab teda spinozalik „me ei tea siiani, milleks keha on võimeline“ lähtestus ning tihtipeale just ekspressiivse keha ja teksti võimalik subversiivne olemus ja potentsiaal. Grigorjeva on tantsinud nii enda kui teiste lavastustes Eestis ja välismaal. Omandas sügisel 2022 oma teise magistrikraadi Justus-Liebig-Universität Giessenis Saksamaal (kõrgema kiitusega).

Abstract

Ever since Aristotle, plants have been associated with the passive, feminine and irrational in Western metaphysics. To this day, there is relatively little research on the connection between plants and femininity from a feminist and critical point of view. Yet, already decades ago French philosopher Luce Irigaray tried to rethink the alleged symbiosis of woman and plants and the negative metaphor of the „flower-woman“. American philosopher Elaine P. Miller draws from German Idealism and ideas about „vegetative soul“ which originate from the philosophy of nature. Miller combats the familiar conception of the modern subject as atomistic and autonomous with plant-like interdependent subjectivity. Working through the writings of literary fiction, where the main theme revolves around the transformation of women into plants (Han Kang, Anne Richter, Margaret Atwood), I pose the question: what does it mean to resist societal order by deliberately turning into a plant? Reading short stories like "The Sleep of Plants" and "Death by Landscape", a broad view of the possible goals of these metamorphoses opens up. I argue that these transformations, read against and in connection with Irigaray's and Miller's thinking about femininity and plants, can be interpreted as quests for radically different ways of embodying one's subjectivity, which involve finding new ways to relate to oneself, the world, and others in it — be they plants, human-plants, rocks, animals, minerals, bugs, algae, fungi, or trees.

Keywords: posthumanist feminism, Luce Irigaray, female subjectivity, Elaine Miller

Sveta Grigorjeva is an Estonian choreographer, dancer, poet and critic. She has published two poetry collections (“who is afraid of sveta grigorjeva” (2013) and “American beauty” (2018). Her stage productions include “Rebel Body Orchestra” (2017), “TEKHNE“ (2020) and “FAKERZ“ (2021). As an artist, she is interested in the Spinoza-influenced belief that we do not know yet what the body can do and the subversive nature and potential of expressive body and text. Grogorjeva has danced in her own productions and those of others in Estonia and abroad. In autumn 2022 she finished her second MA at the Justus-Liebig-Universität in Giessen, Germany, with distinction.